

Female Qur'an Course Instructors' Approaches to Perceptions of Masculinity: Diyarbakır City Example

Mehmet Ozan Ahnas^{1,a,*}

¹Ministry of National Education

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 22/07/2024

Accepted: 07/11/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

In the discipline of social sciences, masculinity points to a multidisciplinary field. In order to understand what masculinity corresponds to both in the field of science and in everyday life, one should look at the practical grounds of ideas about gender. In gender studies, the social oppression of women is often emphasised. Masculinity studies, as a historical, cultural and social construct, is a field of study that aims to shed light on the sources of masculine power. It does not seem possible to think of masculinity as a phenomenon independent of culture and religion. The presence of men is neglected in the development of research on femininity. As a way of understanding how women experience oppression, this study is an attempt to understand how men maintain their masculine power position and how they construct their domination. Women have a central role in the construction of masculinity as mothers, sexual partners, girlfriends, workplace colleagues, etc. Looking at the gender-related religious practices of women, not only as victims of patriarchy but also as an important constituent in the construction of patriarchal order, contributes to the understanding of how the social construction of masculinity is formed. The religious grounds of gender norms and the idea of dominant masculinity in Islam are analysed on the axis of women's perceptions of masculinity. This research, which questions how the classifications of masculinity in Islam are understood by women, how they are reflected in women's social lives, and what role the relationship between masculinity and religion plays in the oppression and exclusion of women, draws some conclusions in the light of the data collected in the field. As a result of the interviews conducted in the field, it can be said that female teachers do not have a feminist approach towards men. Even when talking about men, defining men, or discussing attitudes and behaviours in which men exclude women, the definitions of feminist ideology are not included. Another result obtained is that the participants are aware of the fact that masculine definitions such as scarce intelligence, inauspicious and evil symbols try to design women by squeezing them into certain moulds. In this respect, it is thought that the research will contribute to the literature.

Keywords: Sociology of Religion, Masculinity, Gender, Hegemonic Masculinity, Women's Studies

Kadın Kur'an Kursu Öğreticilerinin Erkeklik Algılarına Yönelik Yaklaşımları: Diyarbakır Kent Örneği

Süreç

Geliş: 27/07/2024

Kabul: 07/11/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Öz

Sosyal bilimler disiplinde erkeklik, multidisipliner bir alana işaret etmektedir. Erkekliğin hem bilim alanında hem de gündelik yaşamda nelere tekabül ettiğini anlamak için cinsiyete dair fikirlerin pratik zeminlerine bakılmalıdır. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında, çoğunlukla kadınların sosyal ezilmişliklerine vurgular yapılmaktadır. Erkeklik çalışmaları tarihsel, kültürel ve toplumsal bir kurgu olarak, eril iktidarın kaynaklarına ışık tutmayı amaçlayan bir çalışma alanıdır. Erkekliğin kültürden ve dinden bağımsız bir olgu olarak düşünülmesi mümkün gözükmemektedir. Kadınlığa dair araştırmaların gelişimi içinde erkeklerin varlığı ihmal edilmektedir. Kadınların ezilmişliği nasıl yaşadığını anlamamanın bir yolu olarak bu çalışma, erkeklerin eril iktidar konumlarını nasıl sürdürdüklerini ve tahakkümlerini nasıl inşa ettiklerini anlama çabasıdır. Kadınlar, erkekliğin inşa sürecinde anne, cinsel partner, kız arkadaş, iş yeri arkadaşı vb. olarak merkezi bir öneme sahiptir. Sadece ataerkilliğin kurbanı olarak değil, ataerkil düzenin inşasında önemli bir kurucu olarak kadınların cinsiyetle ilişkili dinsel pratiklerine bakılması, erkekliğin sosyal kurgusunun nasıl oluştuğunun anlaşılmasına katkı sunmaktadır. İslam dini özelinde toplumsal cinsiyet normlarının ve egemen erkeklik düşüncesinin dinsel zeminleri, kadınların erkeklik algıları ekseninde irdelenmektedir. Erkekliğin İslam dinindeki tasniflerinin, kadınlar tarafından nasıl anlaşıldığı, kadınların sosyal yaşamlarında nasıl karşılık bulduğunu, kadınların ezilmişlik ve dışlanmışlıklarında erkeklik-din ilişkisinin nasıl bir rol oynadığını sorgulayan bu araştırma, sahada toplanan veriler ışığında bazı sonuçlar çıkarmaktadır. Sahada yapılan görüşmeler neticesinde, kadın öğretmenlerin erkeklerle dönük feminist bir yaklaşıma sahip olmadıkları söylenebilir. Erkekler hakkında konuşurken, erkekleri tanımlarken ya da erkeklerin kadınları dışladığı tutum ve davranışlar tartışılırken dahi, feminist ideolojinin tanımlamalarına yer verilmediği görülmektedir. Elde edilen diğer bir sonuç, katılımcıların kıt akıllı, uğursuz ve şer sembolü biçimindeki eril tanımlamaların kadınların belli kalıplara sıkıştırılarak dizayn edilmeye çalışıldıklarının farkında olmalarıdır. Bu açılarından araştırmanın literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Erkeklik, Toplumsal Cinsiyet, Hegemonik Erkeklik, Kadın Çalışmaları

 ozanahnas@gmail.com

 0000-0003-2301-9057

Citation / Atıf: Ahnas, Mehmet Ozan. "Kadın Kur'an Kursu Öğreticilerinin Erkeklik Algılarına Yönelik Yaklaşımları: Diyarbakır Kent Örneği". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 844-864. <https://doi.org/10.18505/cuid.1520443>

Giriş

Diyarbakır'da toplumsal yapının erkek egemen değerlere göre şekillendiği söylenebilir. Batı'da son yıllardan itibaren kadın araştırmalarıyla yaygınlaşan toplumsal cinsiyet kavramı, kadınlar arasındaki biyolojik ve fiziksel farklılıklardan öte cinsiyetin toplumsal yönüne vurgular yapılarak açıklanmaktadır. Ancak feminist kadın hareketlerinin de etkisiyle erkeklik araştırmalarının gittikçe arttığı ve geleneksel cinsiyet rolüne dayalı genellemelerin dışında bakış açılarının geliştiği görülmektedir. Kadınlık üzerine yapılan cinsiyet çalışmalarında erkeklik algılarının göz ardı edildiği bilinmektedir. Bu araştırma, cinsiyetin öğrenilmesinde özellikle de Müslüman erkekler üzerinde etkili olan İslam dininin cinsiyet olgularını konu edinmektedir. Bu meyanda din görevlisi konumunda olan kadın Kur'an kursu öğrencilerinin erkeklik anlayışlarının hâkim cinsiyet kurgusuyla olan ilişkisi irdelenmektedir.

Dinsel söylem ve öğretilerin erkek üstünlüğüne bağlı değerleri kutsadığı, çalışmada tartışılan bir konu olarak ifade edilebilir. Cinsiyetin toplumsal inşasında dinsel, eril egemen ve ataerkil söylem bazı açılardan birbirini beslemektedir. Örneğin hadis metinlerinde yer edinen kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması, erkek için kadının bir fitne ve şer sembolü olması gibi dinsel argümanlar eril egemen ve ataerkil düşüncede işlenmektedir. Bu algının, eril egemen örüntünün din ile kesiştiği noktalarda ise geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve davranış biçimlerini yeniden üreterek meşrulaştırdığı ifade edilmektedir. Ataerkil sistemde kadın fiziksel olarak erkekten daha güçsüz, duygusal, akıl yönünden eksik olarak tasvir edilmektedir. Bu araştırma tasvir edilen kadınlığın, erkeklik algılarının oluşmasındaki rolüne ve bu anlayışların dinsel zeminlere odaklanmaktadır.

Hegemonik erkeklik biçiminde erkek evin geçimini sağlamaktan sorumlu olduğu için işsiz olamaz. Kadınlar ise ancak mahremiyetin ve fiziksel gücünün izin verdiği işlerde çalışabilir. İslam dininde erkek *kavvam'dır* ve aile reisidir. Hanenin geçimini o sağlar ve evdeki kadınları denetleyen erkektir. Bununla ilişkili olarak araştırmada erkeğin kadınlar üzerinde kavvam olduğunu ifade eden; “Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah Yüce'dir, Büyük'tür.” ayetin,¹ egemen erkeklik anlayışının şekillenmesindeki etkileri irdelenmektedir. İslam dininde ortaya konulan haremlik selamlık ayrımıyla kadının cinsel baştan çıkarıcılığı vurgulanarak erkekler için tehlikesinden bahsedilmektedir. Kadın bedeninin sınırlandırılmasının bununla ilintili olarak düşünülmesi, kadını kötülük ve şerrin sembolü haline getirmektedir. Adem'in yaratılan ilk insan olarak cinsiyetinin erkek olmasının Tanrının tercihi gibi düşünülmesi, sonra yaratılan Havva'nın ise yasak ağaca yaklaşması nedeniyle erkek olan ademi ayartması bu düşüncenin teolojik temelleridir.

Bu çalışmada, kadınların “Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah'a karşı gelmekten sakının ve

¹ Kur'an Yolu (Erişim 06 Haziran 2024), el-Nisa 4/34.

herhâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü'minleri müjdele.” ayetinde² kadının erkeğin tarlası olarak gösterilmesi ve hadislerde kadınların erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığının ifade edilmesi; kadının erkekten bazı yönleriyle daha düşük özelliklere sahip yaratılan bir varlık olarak görülmesine, kadın erkek arasındaki farklılıkların/eşitsizliklerin bununla açıklanmasına neden olmaktadır. Eril egemen düşünce biçimlerinin şekillenmesinde bahsi geçen İslami söylemlerin rollerini anlama çabası vardır. Son olarak İslam dininde öğretilen toplumsal tutum ve davranışların (erkek adam işsiz olmaz, erkek adam aile reisidir vb.) ideal erkeklik düşüncesinin oluşmasındaki ve bunun kadınların ezilmişliklerinin ve sosyal dezavantajlarının ortaya çıkmasındaki önemine ilişkin algılara ulaşmak hedeflenmektedir.

Ataerkil üzerinden tartışmalar geliştikçe eril kimliklerin de araştırma konusu edildiği tartışmalarda bir artış meydana geldiği görülmektedir. Sosyal disiplinler içerisinde din ve cinsiyet temalı çalışmalar, kadın çalışmalarının akademik çerçevesine çok şey borçludur. Yanı sıra erkeklik çalışmalarının genel çerçevesi feminist araştırmaların gündeminden etkilenmektedir. Zamanla yalnızca kadınlara odaklanmaktan çok farklı kimlikler üzerinden kadın olma deneyimlerinin tartışılması gerektiği fikri gelişmektedir. Din ve toplumsal cinsiyetin kesişiminde gündelik hayat karşılaşmaları, kadın dindarlığı, örtünme, kutsal metinlerde (Kur'an-ı Kerim ve Hadis kaynakları) kadın ve toplumsal cinsiyet kalıpları, eşcinsellik gibi farklı tartışma konularını yer almaktadır. Furseth ve Repstad³ toplumsal cinsiyet ve dinin sadece kutsal metin ve sembollerin konusu olmadığını, toplumsal hayat içinde bu konunun farklı görünümüne rastladığımızı söylemektedir. Buna göre kadınların dini tecrübelerini, erkeklerden ayıran şey nedir? Kadınlar, erkekler ve farklı cinsel yönelime sahip bireyler hakkında, kutsal metinler ne tür öğretilere sahiptir? Erkeklik ve kadınlık sembolleri nelerdir? Dini uygulama ve ritüellere kadınlar ne oranda ve nasıl katılmaktadır? Kadınlar dini alanda otorite ve lider olma konusunda hangi seviyede yer almaktadır? gibi sorular bu alandaki temel tartışmaları oluşturmaktadır.

Bu alanda *Redeeming Men: Religion and Masculinity*⁴ alanda kapsamlı bir kaynak eser olarak işlev görmektedir. Eril kimliğin toplumsal görünüm biçimlerinde din faktörünün rollerini gösteren çalışmaların yetersizliği, erkeklik hakkında daha fazla konuşmayı gerekli hale getirmektedir. İslam dini özelinde erillik biçimlerinin sorgulandığı çalışmalar; *The Crisis of Islamic Masculinities*⁵, *Masculinities and Religion in Kaduna, Nigeria: A Struggle for Continuity at a Time of Change*⁶ *Islamist Masculinity and Muslim Masculinity*⁷ *Islamic Masculinities*⁸ şeklinde ifade edilebilir. Bu çalışmaların çoğunda erillik biçimleri ataerkillik ile paralel düşünülmektedir. Yanı sıra bu araştırmalarda erkeklik, sosyal yapımcı perspektif ile doğuştan değil sonradan edinilen bir kimlik olarak sunulmaktadır.

² Kur'an Yolu (Erişim 06 Haziran 2024), el-Bakara, 2/223.

³ Inger Furseth- Pal Repstad, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu- Halil Aydınalp (Sivas: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011).

⁴ Stephen Blake Boyd vd., *Redeeming Men: Religion and Masculinities*. Louisville (Kentucky: Westminster John Knox Press, 1996).

⁵ Amanullah Soudy, *The Crisis of Islamic Masculinities* (London: Bloomsbury Publisher, 2015).

⁶ Colette Harris, “Masculinities and Religion in Kaduna, Nigeria: A Struggle for Continuity at a Time of Change”, *Religion and Gender* 2/2 (2012), 207-230.

⁷ Shahin Gerami, *Islamist Masculinity and Muslim Masculinities*, ed. Kimmel S. Michael (New York: Sage Publications, 2005).

⁸ Quzgane Lahoucine, *Islamic Masculinities (Global Masculinities)* (London: Zed Books, 2006).

Türkiye özelinde erkeklik meselesini irdeleyen alan çalışmaları 1990'lı yıllarla birlikte yaygınlaşmaktadır. Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*⁹ eserinde örtünme, kadınların eve kapatılışı veya çok eşlilik konuları üzerinden bu toplumlarda erkekliklerin nasıl biçimlendiğini ele almaktadır. Carol Delaney *Tohum ve Toprak*¹⁰ isimli araştırmasında Ankara'ya yakın mesafedeki bir köyde yaptığı saha araştırması tecrübelerine dayanarak bazı sonuçlara ulaşmaktadır. Delaney bu çalışmada, kadınların tarlaya benzetildiği ayeti¹¹ kadınları merkeze alarak analiz etmektedir. Delaney, cinsiyetin kozmolojik bir boyutunun olduğu, cinsel ilişkinin bir erkeğin kadın karısında isteyebileceği en önemli şey olduğu gibi sonuçlara ulaşmaktadır. Birsen Banu Okutan'ın *Erillik ve Din*¹² adlı çalışması, Serpil Sancar'ın, farklı yaşam deneyimlerine sahip erkeklerle yüz yüze görüşmelerden elde edilen anlatılara dayanan *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*¹³ isimli eseri; ayrıca Pınar Selek, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* (2008), İlker Erdoğan, *Medyada Hegemonik Erkeklik ve Temsil*¹⁴ adlı editoryal araştırmalar, erkekliklerin farklı boyutlarıyla ele alındığı çalışmalara örnek gösterilebilir.

Araştırmanın problem ettiği konulardan biri, erkeklerin eril iktidar konumlarını nasıl sürdürdüklerini ve tahakkümünü nasıl inşa ettiklerini anlama çabasıdır. Diğer bir deyişle, erkekliğin İslam dinindeki tasniflerinin, kadınlar tarafından nasıl anlaşıldığı, kadınların sosyal yaşamlarında nasıl karşılık bulduğunu, kadınların ezilmişlik ve dışlanmışlıklarında erkeklik-din ilişkisinin nasıl bir rol oynadığını sorgulayan bu araştırma, din görevlisi konumunda olan kadın Kur'an kursu öğrencilerinin erkeklik anlayışlarının hâkim cinsiyet kurgusuyla olan ilişkisi irdelenmektedir. Bu meyanda araştırmada "erkeğin kadınlar üzerinde "kavvam" olduğunu ifade eden Kur'ân-ı Kerîm: Nisâ sûresi 34. ayetin, egemen erkeklik anlayışının şekillenmesindeki etkilerini, İslam dininde öğretilen toplumsal tutum ve davranışların (erkek adam işsiz olmaz, erkek adam aile reisidir vb.) ideal erkeklik düşüncesinin oluşmasındaki ve bunun kadınların ezilmişliklerinin ve sosyal dezavantajlarının ortaya çıkmasındaki önemine ilişkin algılarının neler olduğunu, erkeklik algısının kadın Kur'an kursu öğrencilerinin yaşamlarını nasıl tezahür ettiğini, erkeğin bir parçası gibi kırılğan bir yapıda yaratılmasının eril egemen düşüncenin şekillenmesindeki rolünün neler olduğunu" problem etmektedir. Sonuç olarak kadınların erkekliğe dair algı ve deneyimlerini ortaya çıkarılmak istenmektedir. Erkekliğin biyolojik bir cinsiyet biçimi olmasından ziyade kültürel bir olgu olarak ele alındığı bu araştırmada, "Erkek adam ağlamaz, erkek adam işsiz olmaz, erkek adam ev işi yapmaz" gibi tanımlamaların kadınlar arasında nasıl bir temsile sahip olduğu betimlenmektedir. Nitekim Müslüman toplumlarda, kadınların giyim kuşamından davranışlarına kadar birçok konuda var olan akademik yoğunlaşmada, Müslüman kadınların somutlaşmış pratikleri çok az dikkate alınmıştır. Oysa erkeklik ve din arasındaki bağ hem gündelik yaşam pratiklerinde hem de mekânsal olarak (camiler, sokaklar, kafeler vb.) ilişki olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bunları kadınların dinsel pratikleri ve cinsiyet algıları üzerinden yorumlamak önemli görülmektedir.

⁹ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. Aksu Bora (İstanbul: Metis Yayınları, 2015).

¹⁰ Carol Delaney, *Tohum ve Toprak*, çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

¹¹ el-Bakara, 2/223.

¹² Birsen Banu Okutan, *Erillik ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017).

¹³ Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).

¹⁴ İlker Erdoğan (ed.), *Medya'da Hegemonik Erkeklik ve Temsil* (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011).

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Erkek olmak bir kere elde edilen ve ömür boyu devam eden bir kimlik değildir. Yanı sıra erkeklik, doğal bir hal olmayıp kültürel bir pratiktir. Bu kimlik, sürekli icra edilmesi gereken, gözetlemeye, tartılmaya, yönetilmeye, sınanmaya, tehdide, dışlanmaya, metalaşmaya, sömürüye ve şiddete maruz kalan bir yapıda inşa edilmektedir. Kültür ve din toplumsal cinsiyet örüntülerine yön veren önemli olgulardır. Dini ve kültürel iktidar pratiklerini irdelemeden bir toplumdaki erkek egemen söylemleri analiz etmek eksik kalacaktır. Bu meyanda erkeklerin iktidar rekabetleri ve bunun din ile kurmuş olduğu ilişkiyel zemin, iktidar teriminin açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Weber, *The Distribution of Power within the Political community: Class, Status, Party* adlı makalesinde, iktidarı, “kişilerin ya da grupların, başkaları karşı çıktığında bile kendi istedikleri şeyleri gerçekleştirebilecek olmalarıdır.”¹⁵ şeklinde tarif etmektedir. Foucault, iktidarı, zayıf ve bastırılmış kesimler kadar hâkim ve güçlü kesimleri de kuşatan bir şekilde tarif etmektedir. İktidar, hâkim olanın kendi çıkarları doğrultusunda tabi olanı zorlamaktan ziyade ikna ettiği bir iktidar çeşididir.¹⁶

Din, iktidar örüntülerinde ve hiyerarşi mücadelelerinde erkek egemen kimliğinin şekillenmesinde etkin bir işleve sahiptir. Din, eril iktidarın işleyiş biçimlerine kutsallık kazandırarak, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet kimliklerini meşrulaştırmaktadır. Judith Butler, Foucault'nun metodolojik “tarihselciliği”ni kullanarak yeni bir toplumsal cinsiyet perspektifi geliştirmektedir. Butler'ın *Cinsiyet Belası*¹⁷ adlı kitabı, feminist kuram eleştirisi okunmaktadır. Butler'e göre, feminist kuramın cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımının kabulü kaçınılmaz olarak patriarkal normları muhatap olarak alınmasına neden olmaktadır. Ona göre, toplumsal cinsiyet, kültürel bir üretim/belirlenimdir ve önsel, onu mümkün kılan nedensel ön koşul ve somut bir gerçeklik olarak kabul edilir.¹⁸ Toplumsal cinsiyet olgusunun bu tariflerinden yola çıkarak bu bölümde erkeğin kavram olması, kadının yaratılış anlatısı, haramlık/selamlık ayrımı gibi meseleler elde edilen saha verileri çerçevesinde tartışılmaktadır.

1.1. Erkeğin Kavram Olması

Toplumsal cinsiyete dair kalıp yargılarda aile içinde yönetime hâkim bir erkek figürü vardır. Öncelikle kadın olmak üzere ailedeki bireyler erkeğin/babanın yönetimdedir. Güç, aile reisliği ve babalık gibi faktörüler erkekliğin otoritesiyle ilişkilendirilmektedir.¹⁹ Erkeklerin kadınlar üzerinde koruyucu ve gözetici olması nedeniyle üstün oldukları şeklinde yorumlanan Nisa süresi 34. ayet, erkeğin kadına bakması ve geçim için çalışıyor olması biçiminde anlaşılmaktadır.²⁰ Hâkim, kaim ve yönetici gibi anlamlara gelen kavram terimi, kollayıcı, gözetici ve koruyucu gibi anlamlara gelmektedir.²¹

¹⁵ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999), “Erkeklik”, 328.

¹⁶ Erol Maral, “İktidar, Erkeklik ve Teknoloji”, *Toplum Bilim Dergisi* 101 (2004), 138.

¹⁷ Judith Butler, *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür (İstanbul: Metis Yayınları, 2019).

¹⁸ Butler, *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, 66.

¹⁹ Hacı Özdemir, “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı: Bir Alan Araştırması”, *Asya'dan Avrupa'ya Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2019), 96.

²⁰ Hafsa Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi* (Ankara: Vadi Yayınları, 2006), 178.

²¹ Ömer Özsoy, “Çağdaş Kur'an(lar) Üretimi Üzerine Karı Dövme Olgusu Bağlamında”, *İslamiyat: Üç Aylık Araştırma Dergisi* 5/1 (2002), 120.

Erkeklerin kavvam oluşundan kastın ne olduğuna dair birbirinden farklı olsa da yakın rivayetlerin olduğu görülmektedir. Rivayetlerin büyük çoğunluğunda erkek kadın üzerine amirdir. Erkek kadının nafakasını verdiği ve hanenin geçimini sağlayacak bir iş sahibi olduğu için kadın üzerine kaimdir.²² Bazı hukukçu ve müfessirler (Şafiler gibi), kavvamlık statüsünün kocaya erkek olduğu için değil eşinin maddi ihtiyaçlarını karşılama karşılığında verilmiştir. Bazı düşünürlere göre ise, erkeğin kadın karşısındaki avantajı şeklinde yorumlanan aile reisi oluşu, aslında sadece karı-koca ilişkileri için söz konusudur.²³ Beden metaforu/fiziksel eksiklik algısı, Türkiye'deki İslam dininin hukuksal kaynakları arasında zikredilen ilmihallerde de kendini göstermektedir. İlmihaller, "kadının eksik ve kusurluk fitratından ötürü erkeği kadın üzerine kavvam olmasını onaylayan, aile ilişkilerini buna göre düzenleyen kaynaklardır."²⁴

Modern ve sonrası yaşanan gelişmelerle kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasıyla birlikte kamusal alan ve özel alan arasında ayrılaşma yaşanmış ve ev dışı bütünüyle erkeklerin alanı haline gelirken, ancak ev içinde ve aile ile ilgili işlerdeki karar alma mekanizmalarında kadınlara sınırlı bir alan kalmıştır. Erkek ailenin ve hanenin reisi olarak görülmektedir. Bu nedenle, birçok alanda kararı onun vermesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çalışmanın alan araştırması kısmında, kadın Kur'an kursu öğrencilerinin erkeklik algılarının öğrenilmesi amaçlanmaktadır. Böylece Müslüman ideal erkeklik anlayışında eşitsizlik düşüncesinin varlığı, kadınların görüşleri ekseninde analiz edilmektedir.

Ataerkil toplumlarda aileyi koruyan, sahip çıkan, önemli kararlar alıp uygulayan erkektir. Hatta yeri geldiğinde eşini veya kız çocuklarını terbiye etmek için şiddeti bile bir yöntem olarak kullanma yetkisine sahiptir. Erkeğin aile içindeki denetlenemez statüsü, eril egemenliğin de ayrılmaz bir parçasıdır. Dindeki bazı inanç ve uygulamaların da bu sistemde işlevsel etkilerinin olduğu söylenebilir. "Kadınlar tarlalarınızdır onlara nasıl istiyorsanız öyle varın" mealindeki ayet²⁵ ile sembolize edilen tohum/toprak metaforu üzerinden ataerkil düzen ile dinsel bir bağ kurulmaktadır.

Ataerkil toplumlarda kadının ikincil ve edilgen görülmesine neden olan tohum/toprak metaforu, birçok kültür ve dinde kadının doğurganlığı manasında anlaşılmaktadır. Yanı sıra kadını ev içi alanla özdeşleştirerek mekansallaştıran cinsiyet düzeni, kadını tarlaya benzeterek, simgesel açıdan da metalaştırmaktadır. Kadının bedenselleşmesinde din ve ataerkil sistem arasında paralelliklerin olduğu görüşünü savunanlar, dinsel sembolizmde erkeği hem kadının hem de tarlanın sahibi olarak resmetmektedir.²⁶

1.2. Kadının Yaratılışı Kıssası

İbrahimi dinlerin birçoğunda tartışılan, kadınların ikincil statülerinin meşrulaştırılması için kullanılan argümanlar içeren konulardan biri de kadının yaratılış anlatısıdır. Müslüman erkeklerin erkekliklerine dair zihniyetlerini ve bunun dini metinlerle ilişkisini ortaya koyması açısından problematik bir alan işaret eden yaratılış kıssası, kadın ile erkek arasındaki farkın ve erkeğin kadından üstün oluşunun farklı bir

²² Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, 180.

²³ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 260.

²⁴ Elifhan Köse, *Sessizliği Söylemek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 83.

²⁵ el-Bakara, 2/223.

²⁶ Köse, *Sessizliği Söylemek*, 92.

tezahürü olarak anlaşılmaktadır. İnsanın yaratılışıyla ilgili en yaygın kabul, ilk yaratılanın erkek olduğu inancıdır. Kadın erkek için yaratılmıştır, zayıf yaratılışlıdır. Peygamber'e nispet edilen, "Kadın tıpkı kaburga kemiği gibidir. Kemiği doğrultayım dersin kırarsın. Eğer ondan faydalanmak istersen bu hâliyle faydalanabilirsin"²⁷ şeklindeki kimi rivayetler, ilk kadının Adem'in kaburga kemiğinde yaratılması, kaburga kemiğinin eğilmez yapısının kadının fitraten/yaratılış olarak eğri ve düzeltilemez olması şeklinde yorumlanmaktadır. Mernisse, İslam toplumlarında, kadın arzusunun etken olduğu bir güdü olarak ele alınmasında ve ataerkil ilişkilerde kadının egemenlik altında tutulmasında yaratılış hikâyesinin meşrulaştırıcı bir dile sahip olduğunun altını çizmektedir.²⁸

Kadının yaratıldığı eğri kaburga kemiği ahlaki açıdan bir anlam taşımadığını, kadının yapısındaki bu eğrilik kadının fitratı itibariyle sorunlu yaratılışla kulluk mücadelesine hükmen mağlup olarak başlamasının gerekçeleri şeklinde anlaşılmadığını iddia edenler de olmuştur.²⁹ Bu meyanda Kur'an'ı Kerim'de doğadaki tüm canlıların çiftler halinde yaratıldığına atıflarda bulunarak, erkek olmaya herhangi bir değer yüklemeyen, kız çocuğa sahip olduklarında öfkelenip utanan erkeklerin halleri eleştirilir.³⁰ Bu anlayışa göre, Âdem ve Havva'nın ayetlerde anlatılan hikayesinde, Hristiyanlıktan farklı olarak Havva şeytanlaştırılmamış, Âdem ile birlikte cezalandırılmış, kadın cinselliği günahkarlık olarak görülmemiştir.³¹

Yaratılış anlatısına dair tartışmaları farklı yorumlar ışığında sıralamak mümkündür. Ancak bu çalışmanın kapsamı dışına çıkılmaya neden olabilmektedir. Araştırma sürecinde ulaşılan verilerin kadın Kur'an kursu öğrencilerinin yaşamların nasıl tezahür edildiğine odaklanan bu çalışma, yaratılış bahsiyle ilişkili, kadınların fiziksel olarak erkekten zayıf görülmesi, erkeğin bir parçası gibi kırılğan bir yapıda yaratılmasının eril egemen düşüncenin şekillenmesindeki rolüne dair ipuçlarına ulaşmayı hedeflemektedir.

1.3. Kamusal/Özel Ayrımı Ekseninde Haremlik/Selamlık

Ataerkil ağ içerisinde kadınlar genelde ev içi gibi belirli alanlar içerisinde tanımlanmaktadır. Kadınların tanımlandığı roller de genelde bu ev içi yaşamın barındırdığı rollerdir. Başlıcaları annelik ve karılıktır. Bu sistemde erkekler, kadınların cinselliğini, hareket özgürlüğünü ve ekonomik kaynaklarını denetim altında tutar.³² İktisadi yaşamda belli işler erkek işi ya da sadece erkeklerin yapacağı işler olarak görülmektedir. Bu da erkeklere bazı ayrıcalıklar kazandırmaktadır. Erkeklerin ev içindeki egemenliği anlamına gelen bu yaklaşım, kadının kocası tarafından bireysel olarak sömürülmesi şeklinde anlaşılabilir. Ataerkil düzenin işlemesi için cinsiyetler iş bölümlerinin sınırları belirlenerek kadının güçsüz yetiştirilmesi ve baskılanması istenmektedir.³³

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, nşr. Hanifi Akın (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2017), "Nikâh" 79 (No.65).

²⁸ Köse, *Sessizliği Söylemek*, 69.

²⁹ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 47.

³⁰ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 82.

³¹ Köse, *Sessizliği Söylemek*, 70.

³² Şenol Topçu, *1980 Sonrası Türk Öyküsünde Erkek ve Erkeklik Olgusu* (Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 33.

³³ Şahide Yavuz, "Ataerkil Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği", *Fe Dergi* 7/1 (2015), 121.

Kamusal alan, bir toplumun tüm üyelerinin, statüye, zenginliğe veya konuma bakmaksızın paylaştıkları ortak alandır. Kamusal kelimesi, daha ziyade bireylere ait olan özel ya da mahrem olana karşıt olarak kullanılır. Adı neredeyse kavramla özdeş hale gelen Habermas'a³⁴ göre kamusal alan, bir ideal tip olarak anlaşılabilir. "Yunan felsefesindeki kamusal alan özel ayrımı siyasetin kamusal dünyası ile aile ve ekonomik ilişkilerin özel dünyasına dayanıyordu. Modern sosyolojide bu ayrım, normalde ev ile işin ayrılmasına, toplumsal cinsiyetlere göre belirlenmiş bir geleneksel iş bölümünün temeli olarak görülen yan yana bulunma durumuna gönderme yapılarak kullanılmaktadır."³⁵

Kamusal/özel alan kavramı modern toplumlarda üretim ve siyasetin dışındaki yaşam alanlarının da (inanç, kültürel aidiyet, ırk/etnisite) cinsiyetlendirilmesiyle yeniden gündeme gelmektedir. Kamusal alanda eril mekanlar otorite, çatışma ve rekabet ile dişil mekanlar estetik objeler, duygusal anlatılar ve empati ile kodlanır.³⁶ Müslüman toplumlarında yaşanan modernlikle beraber kamusal alan, kadın hakları ve kadın bedeninin görünürlüğüne ilişkin siyasi çatışmalar etrafından belirlenmektedir. İslam dininin ahlaki yaklaşımının üzerinde durduğu kadının görünürlüğü, hareketliliği ve sesine ilişkin yasaklar, kamusal alanın sınırlarını belirlemede merkezi bir öneme sahiptir.³⁷

İslam dini özelinde; fiziksel eksiklik algısı ve mahremiyet normları ekseninde kadınların çalışma sınırlarının çizilmesi, erkek için cinsel baştan çıkarıcı olarak kadının fitne/şer ve kötülüğün kaynağı olması, kadın bedeninin sınırlandırılarak erkekler tarafından denetlenmesi, kamusal/özel alan ile ilgili tartışmalarda yer edinen konulardır. İslam dininin belirlediği toplumsal örgütlenme ve cinsiyet ilişkileri, erkeklerin sosyal konumlarını güçlendiren bir işlev görmektedir. Nitekim araştırmanın yapıldığı şehirde kadınların ev içi/çocuk eğitimi ile ilişkili sorumluluklarının dinsel bir görev olarak zikredilmesi, onları özel alanda konumlandırmaktadır. Erkeklerin kadınları kontrol altında tutacak bir cinsiyet düzeni oluşturmaları ve bunun dinsel söylem ve öğretilerle ilişkisi bu çalışmada problematik bir tartışma alanı olarak öngörülmektedir.

2. Yöntem ve Veri Analizi

Kadınların erkekliğe dair algı ve deneyimlerini ortaya çıkarmak için nitel bir yöntem tercih edilmiştir. Nitel yöntem, bireyler ve gruplar üzerinde derinlemesine ve kuşatıcı bir çalışma biçimini öngörmektedir.³⁸ Olay, olgu ve süreçlere doğal akışlarında yoğunlaşarak araştırma imkânı sağlamasından ötürü bu yöntem tercih edilmiştir. Yanı sıra erkeklik ile ilgili ortaya çıkan farklılıkların ve erkeklikle bağlantılı temaların nitel bir yöntemle analiz edilmesinin araştırma için fayda getireceği düşünülmektedir. Niteliksel araştırmaların olgu, olay ya da süreçlere doğal akışlarında yoğunlaşarak araştırma imkânı sağlamasından ötürü sosyal olaylar hakkında çok daha geniş bir bakış açısı elde edilebileceği söylenebilir.³⁹ Cinsiyet örüntüsünün dinsel temalarına geniş bir düzlemde ulaşmak ve sorgulamak için çalışmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılmaktadır.

³⁴ Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Mithat Sancar- Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

³⁵ Marshall, "Erkeklik", 380.

³⁶ Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 120.

³⁷ Nilüfer Göle, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 19.

³⁸ Hasan Şimşek, Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 14.

³⁹ J.W. Creswell, *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches* (New York: Sage Publications, 2007), 80.

Nitel araştırmacı, belirli bir zaman dilimi içinde araştırma grubunun gündelik yaşam deneyimlerine katılarak gözlemler yapar, sorular sorarak sosyal gerçekliğin derinlemesine kavranmasını sağlar.⁴⁰ Yüz yüze görüşme tekniğiyle yapılan saha sohbetlerinde yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular sorulmuştur. Görüşme yapılan kişilerin verdiği cevaplar üzerinden yeni soruların çalışmaya dâhil edildiği bir teknik tercih edilmiştir. Veriler toplanırken katılımcıların rızaları alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Böylece veri kaybının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Araştırılmak istenen konunun içeriğine ve amacına uygun veri, araştırmaya konu olan olguları içinde barındıran evrende bulunmaktadır. Kapsamı geniş tutulan çalışmalarda teorik bağlamlar oluşturmak da mümkün gözükmemektedir. Araştırma grubu seçilirken kartopu örneklem/zincir örneklem tekniği kullanılmıştır.⁴¹ Bu teknik ile araştırmacı, incelenen olguyla ilgili olarak öncelikle sahada bilgisine ve tecrübesine güvendiği kişi ile araştırmaya başlar.⁴² Araştırmada her katılımcıya referans olabileceği başka kimlerle görüşülebileceği sorulmuştur. Böylece zincirleme bir şekilde güven ilişkisi kurularak yeni katılımcılara ulaşılmıştır. Bu teknikle sahada 20 kadın Kur'an kursu öğreticisiyle görüşme imkânı olmuştur. Diyarbakır ili dört merkez ilçesinde (Kayapınar, Sur, Bağlar, Yenişehir) Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nda resmi olarak görev yapan kadın Kur'an Kursu öğreticilerin görüşlerini ele alan bu çalışma, Türkiye'de erkek merkezli dini söylemlerin organize halde yaşanmaya devam edildiği şehri, bir araştırma sahası olarak öngörmektedir.

Bu araştırmada, mülakat verilerinin analiz ve yorumlanmasında çokça vurgu yapılan kavram ve değerlendirmeler üç esas tema haline getirilmiş; bu, başlıklara da yansıtılmıştır: 1. Tema erkeğin kadınlar üzerine kavram olması ve bunun kadın erkek üstünlüğü bağlamında irdelenmesi. 2. tema, kadının yaratılış kıssası ekseninde eşitsizlik tartışmalarının analiz edilmesi. 3. temada ise kamusal/özel alan tartışmaları çerçevesinde kadının erkek için baştan çıkarıcı yönlerinin vurgulanması, haremlik/selamlık özelinde kadın bedeninin sınırlandırılmasının yorumlanması gibi konular öne çıkmaktadır.

Kadın Kur'an kursu öğreticilerinin gündemleri, iş ve gündelik hayatın akışı içerisinde Müslüman erkeklerle kurdukları sosyal ilişkilerinde erkekliğe dair dinsel davranış biçimlerine ve tecrübelerinin sahip olmaları, onları araştırmının irdelediği konu kapsamı açısından önemli bir veri kaynağı haline getirmektedir. Kuran kursu öğreticilerinin hem mesleki vazifeleri hem de dinsel konular hakkındaki bilgi düzeyleri ve kadın olarak toplumsal konumları ve cinsiyetin öğretilmesindeki rolleri vb. yönleri bu çalışma için neden araştırma grubu olarak seçildiklerinin sebepleridir. Görüşme yapılan kadınların hepsi Diyarbakırlı kişilerdir. Aynı meslek grubundan insanların aynı şeyleri düşünmeleri mümkün gözükmemektedir. Bu durumun çalışmanın bir kısıtı olduğu söylenebilir. Katılımcıların çoğunun İlahiyat Fakültesi mezunu olması ve sosyo ekonomik düzeyleri birbirine yakın olması çalışmanın bu kısıt düzeyini düşürmektedir. Ayrıca çalışmanın konusu kapsamındaki nasların (ayet ve hadislerin) yorumlanmasında, tefsir bilgisinden ziyade sosyal boyutları üzerine odaklanılmıştır. Böylece oluşabilecek itikadi problemlerin ortadan kaldırılması istenmiştir. Nitekim herhangi bir öğreticinin nasları yanlışlaması veya reddetmesi inanan bireyler için sorun oluşturabilmektedir.

⁴⁰ Max Van Manen, "Phenomenology of Practice", *Phenomenology & Practice* 1/1 (2007), 12.

⁴¹ Michael Quinn Patton, *Qualitative Research* (New York: Sage Publications, 2005).

⁴² Uwe Flick, *An Introduction To Qualitative Research* (New York: Sage Publications, 2014).

Araştırma sürecinde ulaşılan veriler, araştırmacı tarafından analiz birimlerine ayrılmakta, sentezlenip değişkenler ve benzerlikler ortaya çıkarılmaktadır. Bu süreçte ilk olarak alandan toplanan veriler içerisinde saklı duran ve araştırmanın kapsamı dahilinde olan bilgiler keşfedilmeye çalışılmıştır. Etnografik araştırma yöntemi benimsenmiş, insan davranışlarının arkasında yer alan değer yargılarını anlaşılacak istenmiştir. Ses kayıtları deşifre edildikten sonra ortaya çıkan hacimler veriler, ilk tahlilden sonra ilişkisiz görünen kısımlar çıkartılarak veriler kısaltılmıştır. Daha sonra veriler gruplara ayrılarak kategorize edilmiştir. Sonuçta oluşan örüntüler araştırmanın konu ve kapsamı ile ilişkili bir şekilde özetlenip yorumlanmıştır. Son tahlilde veriler teorik çerçeve ve literatür ile karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklarından bahsedilmiştir. Bu şekilde oluşan sistematik veri setiyle teorik kategoriler analiz edilmiştir.

3. Araştırmanın Bulguları ve Analizi

3.1. Erkeğin Tarlası Olarak Kadın

Erkek egemen sistemde kadın tarlaya benzetilerek edilgen bir kimliğe bürünmekte, erkeğin tahakkümündeki bir meta olarak algılanmaktadır. Kur'an'daki ifadeler de erkeğin kadınların bedenleri üzerindeki denetim sahibi oldukları fikrini savunanlar için de bir delil olarak gösterilebilmektedir.⁴³ Ancak, Kur'an'daki tarla benzetmesinin kadınlar için aşağılayıcı bir tanımlama olmadığını iddia eden kadın görüşmeci, tarladan maksadın bereket ve doğurganlık olduğunu düşünmektedir:

Aşağılayıcı ve hakaret edici bir şey değildir. Tam tersine bir realiteye işaret eden hatta olumlu bir tarafı da var. Hatta tarla derken daha çok doğurganlıktan bahsediyor. Doğurganlık neye işaret eder berekete işaret eder. Kadınlar sizin tarlanızdır derken yani tamamen biyolojik ilkokul dördünce sınıfta öğretilmeye başlanan bir olgudan bahsediyor. Ve bunu Arap diline dair bir mecaz yapıyor bence güzel bir mecaz da yapıyor. Bunun ilk karşımıza çıktığı yer Kur'an değil. Kur'an bunu kullanınca biz rahatsız olmuyoruz. İlk çağlarda Firigyalılar hatta daha öncesine gidelim çok daha öncesinde kadın ne olarak tasvir edilmiş bereket ve doğurganlık. Antik Yunana baktığımızda kadın doğurganlığın ve bereketin sembolüdür.⁴⁴

Kadının bedensel bereketinin bir övgü olarak ifade edilmesi, bir yönüyle kadını meta haline getirmektedir. Erkek için güç, sahiplik vb. atıflar yapılırken kadınlar için edilgen bir bakış açısının olması, kadını, erkekler için tarla gibi sahiplenilen ve ürün beklenen bir meta yapmaktadır. Hâkim erkeklik anlayışında da kadınlığa dair benzer yaklaşımların olması, bunun iki yönlü bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu süreçte kadın, hegemonik erkekliğin hem mağduru hem de doğrudan olmasa dahi dolaylı devam ettiricisi konumundadır.

Kadın erkek arasındaki eşitsizlik ve kadının eksikliği bağlamında irdelenen konulardan biri de kadının yaratılış hadisesidir. Hadis rivayetlerinde yer edinen kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığına dair dinsel söylemler, katılımcıların çoğunluğu tarafından mecazi ve sembolik olarak görülmektedir. Ancak ayetlerdeki bütünleştirici dil sık sık dile getirilmesine rağmen kadının duygusal ve psikolojik karakterli olması belirtilerek 'zayıflık ve noksanlık' algısı

⁴³ Kecia Ali, *Cinsel Ahlak ve İslam* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 241.

⁴⁴ K1, Kişisel Görüşme, 05 Kasım 2023.

güçlendirilmektedir. Erkek egemen toplumlarda kadının ikincil bir konumda görülmesinin sebeplerinden biri de kadının eksik yönlerinin dinsel söylemlerle yorumlanmasıdır. Erkeklerin kendilerini toplumsal statü olarak üstün görmelerine neden olan bu algıda, kadınların yaratılışından gelen duygusal, narin ve kırılgan yapısına atıflar yapılmaktadır.

Araştırma süresince katılımcılardan bazılarının, kadınların kaburga kemiğinden yaratılışını kadının narin ve hassas yapısı şeklinde yorumlayarak eril düşüncedeki fiziksel ve duygusal eksiklik algısına benzer bir yaklaşıma sahip olduklarını göstermektedir:

Buradan cinsiyet eşitsizliği/erkeğin üstünlüğü sonucunu çıkarmak yahut sadece bu boyutunu düşünmek doğru değildir. Kaburga kemiğinden yaratılma bahsi ise hadislerde bize bildirilmiştir. Hadisi bağlamından koparmadan yorumladığımızda kadının eksikliği üzerinde değil de kırılganlığı üzerinde durulmuş ve erkeklere sorumluluk yüklenmiştir. Kadınlara karşı hassas ve nazik davranmaları gerektiği istenmiştir.⁴⁵

Benzer yaklaşıma sahip olan diğer bir katılımcı, yaratılışa dair rivayetleri kadın/erkek ilişkilerinde erkeğe verilmiş nasihatler şeklinde anlamaktadır:

Kadının psikolojik yapısına yapılan vurgudur. Eğri kaburga kadındaki duygusallıktır. Kadınların kahir ekseriyeti böyledir. Yüce Allah, kadının bu yapısına vurgu yaparak erkeği bilgilendirmiştir. O psikolojiyi değiştiremezsin. Değiştirmeye kalkışırsan kırarsın. Kırılması ne demektir? Onun ilişkisidir. Bundan dolayı hani temkinli, zarif, naif bir şekilde yaklaşınız ki hayat sürebilesin.⁴⁶

Tıpkı tohum toprak meselesinde kadının meta olmadığı, kadının tarlaya benzetilerek cinselliğinin ve doğurganlığının mecazen anlatılmaya çalışıldığına altının çizilmesi gibi yaratılış hadisesinde de kadını hor gören ya da erkeğin bir malı gibi küçük düşürecek bir yaklaşımın olmadığı vurgulanmaktadır. Ancak kaburganın sembolik açıklamasında kadının ikincil statüde ve eksik yaratıldığına dair dinsel anlatımlarda kadının kırılgan, nazik yani erkeğe göre zayıf yönlerine vurguların yapılması, kadının erkeğe eşit bir konumda olmadığına dair eril egemen düşüncelerden kadınların da etkilendiğini göstermektedir.

Eşlerle olan münasebetlerde erkeklere sağladığı kolaylıktır. Cinselliği kastediyorum. Birlikte olurken hem erkeğin hem kadının rahat olması gerekir. Rabbimiz erkek egemen bir topluma seslendiği için, rahatlıkla huzurla içtenlikle, kısıtlamadan yaklaşabilirsin diyor. Dolayısıyla ayetin insanların cinsel hayatında kolaylık sağlamak amacı taşıdığını ve art niyet olmadığını kolaylıkla ifade edebilirim.⁴⁷

Yaratılış olarak erkekten düşük bir varlık olan kadın, tarla benzetmesindeki gibi ikincil ve edilgen görülmesinin önüne geçilmesi için, ayetteki mecazi ifadenin, Arap toplumundaki zıhar veya kadınlara sadece ön pozisyondan yaklaşılması gibi cinsel birleşme veya uzaklaşma sınırlarının çizilmesi için kullanıldığı belirtilmektedir. Erkeğin hükmettiği bir kadın profili için kullanılan bu benzetme, ataerkil toplumlarda kadını nesneleştirerek ikincil bir konuma düşürmektedir. Cinsel birleşme şeklinde yorumlanan bu meseleler erkeğin statüsü hakkındaki dinsel temaların önemini ortaya koymaktadır. Erkeğin eşiyle dilediği zaman dilediği şekilde (arkadan yaklaşma dışında) ve pozisyonda birlikte olma yetkisi, kadını edilgen bir konuma düşürmektedir. Nitekim ayetteki mecaz tercihi, kadının pasifliğini

⁴⁵ K2, Kişisel Görüşme, 09 Kasım 2023.

⁴⁶ K3, Kişisel Görüşme, 13 Kasım 2023.

⁴⁷ K4, Kişisel Görüşme, 15 Kasım 2023.

önermektedir. Ona göre, tarla, sürülmesi gereken bir nesnedir ve sürülüp sürülmeme veya ekilip ekilmeme kararında erkek tek yetkin kişidir. Bütün bu dinsel algılar, kadınların zihin dünyalarında değişip dönüşerek karşılık bulmaktadır. Konuyla ilgili yapılan te'viller, eril egemen düşünceye hizmet edecek açıklamalar içermektedir. Toplumsal cinsiyetin sosyal ve dinsel kurgusunun, din öğreticisi görevinde olan eğitilmiş dindar kadınların üzerinde de hegemonik bir baskı unsuru haline geldiği söylenebilir. Derinlikli mülakatların birçoğunda ataerkil düşünce sistemini eleştiren katılımcılar, hegemonik erkeklik düşüncesinin kültürel bir olgu olduğunu ifade etmektedirler. Ancak sorulara verilen cevapların satır aralarında hâkim erkeklik düşüncesine ait normların dolaylı kabul edilmişlerine rastlanmaktadır.

3.2. Erkeğin Egemen Statüsü Bağlamında Kavvamlık

“Erricâlu kavvâmûne ‘alâ annisâ-i” biçimindeki “Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. İyi kadınlar, gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiğini, kocasının bulunmadığı zaman da koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin, yataklarında onları yalnız bırakın, nihayet dövün. Size itaat ediyorlarsa aleyhlerine yol aramayın. Doğrusu Allah Yüce'dir, Büyük'tür.”⁴⁸ ayeti, erkek egemenliğinin toplumsal yansımalarının merkezinde problematik bir konu olan kavvamlık, erkeklerde otoriter düşünce ve davranışların açığa çıkıp şekillenmesinde etkili olan dinsel bir söylem olarak zikredilmektedir. Ayette geçen kavvam teriminin, erkeğe yüklenen sorumluluk ve buna bağlı olarak sahip olduğu haklar çerçevesinde yorumlanması da mümkündür.⁴⁹ Bahsi geçen konuya ilişkin yapılan görüşmelerde, erkeğin yaratılış özü itibarıyla duygusal olmaması ve kadının duygusal ve fiziksel olarak zayıflıklarının vurgulanması, erkeğin aile reisi konumunda görünmesine neden olan bir algı oluşturmaktadır. İslam dininde erkeğe ailesini geçindirme sorumluluğunun verilmesi onu ailenin doğal reisi haline getirmektedir. Erkeğe, evini geçindirmesi, hanesini koruyup kollaması için verilen meziyetlerin kadınlara karşı bir üstünlük ya da zayıflık anlamı taşımadığı belirtilse bile toplumsal hayatta eşitsizlik söylemlerini güçlendirecek yorumlar da yapılmaktadır: Erkeğin daha çok mantık ağırlıklı ve kadının daha çok duygusal düşünmesiyle alakadır. Tabii bu her kadın için aynı değildir. Kavvam olmak aslında ekstra bir zorbalık değildir. Astığım astık kestiğim kestik değildir. Her anlamda istişare vardır İslam'da.⁵⁰

Dini inanç, ibadet ve ahlak açısından eşitlik temelli yaklaşımların aksine sosyal hayatta erkek ve kadından yapılması istenen tutum ve davranışlara dair yaklaşımlarda benzer görüşlerin olmadığı söylenebilir. Erkeklerin fiziksel özellikler açısından kadından daha üstün becerilere sahip olunduğuna dair hâkim ataerkil görüşten farklı olarak, aile reisliğini bir yürütücülük olarak gören katılımcı, kadının da evin ekonomisini geçindirecek bir güce sahip olması durumunda ailede kavvam olabileceğini vurgulamaktadır:

Erkeğin kavvamlığı evin geçimini yapmaya bağlandığı için ve dediğim gibi bu şartlarda eğer bir çalışan kadın varsa o da evin ekonomisine katkı sağlıyorsa aslında buradaki yürütücülükte söz sahibidir öyleyse. Kadın eğer ki daha iyi durumdaysa o zaman kadın kavvam olur. Bir kişi bizim atamız olduğu için, eşimiz olduğu için ona elbette saygı duyacağız. Ama o benim üzerimde işte reistir. Benim üzerimde yürütücüdür falan kabul etmiyorum. Kavvamlık cinsiyete bağlı değildir. İnsanın kendi yeteneğine bağlıdır.⁵¹

⁴⁸ el-Nisa 4/34.

⁴⁹ Halil İbrahim Karşlı, *Kur'an Yorumlarında Kadın* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 148.

⁵⁰ K5, Kişisel Görüşme, 18 Kasım 2023.

⁵¹ K6, Kişisel Görüşme, 20 Kasım 2023.

Erkeğin cinsiyetinden gelen kabiliyetlerinden ötürü ailede reis konumunda olduğuna dair görüşün araştırmada katılımcılar tarafından kabul gördüğü söylenemez. Yukarıda ifade edildiği şekliyle erkeğin maddi gücünden gelen bir yürütücülük görevinin olması, ‘erkek adam olmak için evin geçimini sağlayacak bir işe sahip olma’⁵² şeklindeki hegemonik normun, kadın görüşmeciler tarafından da zikredildiği görülmektedir. Kavvamlık hem dini hem de sosyal olarak ataerkillik ile ilişkilendirebilecek bir egemenlik biçimi olarak ifade edilebilir. Selek, erkeklığe giden yolları sünnet, askere gitme, iş bulma ve evlenme şeklinde sıralamaktadır.⁵³ Erkeklığe giden yolda son aşama olan evlilik ile erkekler baba, aile reisi olmaya hazırlanmaktadır. Cohen, erkek olmanın şartlarını; bir kadına sahip olmak, çocuklarını otoritesiyle yönlendirmek, para kazanıp ailesini geçindirmek şeklinde sıralamaktadır.⁵⁴ İslam dininde erkeklere verilen bazı hakların, kadın-erkek eşitsizliği biçiminde yorumlanabileceği söylenebilir. İslam’ın miras paylaşımından erkeğin iki kadının bir pay alması, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk görülmesi gibi sosyo-ekonomik hakların erkeklere bazı avantajlar sağladığı, kadınları ikincil duruma düşürdüğü iddia edilmektedir.

Ataerkil toplumlarda erkek egemenliğinin erkek tarafından dayatıldığı ve sürdürüldüğü vurgulanmaktadır. Ancak kadın Kur’an Kursu görüşmecilerin büyük çoğunluğu erkeklerin aile reisi olmasını bir eşitsizlik olarak görmese de erkeğin yürütücü olmasını ve son sözü kendisinin söylemesi gerektiğini benimsemektedir:

Yani aile reisliğinin erkekten olmasından yanayım. Onu söyleyeyim size. Evin içerisinde eğer erkekte otorite yoksa yani o reislik yoksa gerçekten dengeler alt üst olur kanaatindeyim. Burada kabalıktan sertlikten bahsetmiyorum ama evin üstünde erkeğin otoritesini seviyorum. Erkek istişare etmeli ama kararı da kendisi vermeli. Kadının karar vermede otoriter olmada zayıflıkları vardır. Bu erkeğin üstünlüğü göstermiyor farklı olduklarını gösteriyor.⁵⁵

Toplumsal cinsiyet araştırmalarında kadınların erkekler tarafından ezildiği tezi tartışılmaz olarak kabul görmektedir. Ancak kavvamlık konusunda erkeklerin hem dini hem de sosyo-ekonomik sorumlulukları açısından kadınlardan daha ağır yük altında olduğu katılımcılar tarafından zikredilmektedir. Erkeklığe dair çalışmalarda, bir iktidar pratiği olarak erkeklığın bünyesinde tahakküm ve çatışma süreçlerini barındırdığı, bunun da sadece kadın açısından değil erkek açısından da bazı zorlukları içerdiği görüşü sık yer edinmeye başlamaktadır.⁵⁶ Nitekim Real, erkek kimliğini, kadını dışarıdan, erkeği ise içerden yıkan bir kimlik olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle bu kimlik, kızların seslerini ve erkeklerin de kalplerini hançerlemeyi hedef almaktadır.⁵⁷ Buradan yola çıkarak araştırmada, hegemonik erkeklik biçimlerinin sadece kadınları değil erkekleri de ezdiği tezini destekler verilerin yer edindiği söylenebilir: Reislik, her türlü sorumluluğu kabul etmektir. Yani evin içerisinde hanımına ve çocuklarına karşı her türlü yükü yüklenmektir. Bu da bir dezavantajdır işte. Reis olmak da iyi bir şey değil.⁵⁸

⁵² Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), 27.

⁵³ Pınar Selek, *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018).

⁵⁴ Hacı Özdemir, “Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı: Bir Alan Araştırması”, 96.

⁵⁵ K7, Kişisel Görüşme, 22 Kasım 2023.

⁵⁶ Tayfun Atay, “Erkeklik En Çok Erkeği Ezer”, *Toplum Bilim* 101 (2004), 22.

⁵⁷ Real Terrance, *Erkekler Ağlamaz*, çev. Zerrin Kortukcuoğlu (İstanbul: Kuraldışı Yayınevi, 2004).

⁵⁸ K8, Kişisel Görüşme, 25 Kasım 2023.

Kadın ve erkekte yapılmaması istenen veya yasaklanan tutum ve davranışlar, her iki cinsiyeti de olumsuz etkileyebilmektedir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde erkek için dinsel ve sosyal bir zorunluluk olarak bahsedilen kavramlığın zor bir uğraş olduğuna vurgular yapılmaktadır. Ayrıca erkeğin kadından üstün olduğuna dair hâkim ataerkil görüşün, araştırma yapılan bölgede de değişip dönüşerek farklı biçimlerde karşılık bulduğu ifade edilebilir. Erkeklik tanımlamalarında, fiziksel gücün ön plan çıkarılması, kadını biyolojik olarak ikincil bir konuma düşürmektedir. Bu, bir üstünlük/eşitsizlikten ziyade kadın-erkek farklılığı olarak belirtilse de kadınların zihin dünyalarında erkeğin otoritesinin kabul edildiği söylenebilir. Sosyal ve gündelik hayatın akışı içerisinde erkeğin kavramlık/aile reisi oluşunun kadınlar tarafından doğal bir statü olarak içselleştirilmesi, erkeğin tahakkümünü güçlendirmektedir.

3.3. Kadının Erkek İçin Fitne ve Şer Sembolü Olması

Bazı hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in kendisinden sonra erkekler için kadınlardan daha zararlı bir fitne/baştan çıkarma/çekicilik/isyan bırakmadığına dair rivayetler yer almaktadır. Kadının olumsuzluk sembolü olması fikri, bu rivayetlere dayandırılarak kadının kamusal alanda denetim altında tutulması istenmektedir. İslami söylemlerde erkek, kadının çekiciliğine kapıldığında Allah'tan uzaklaşır. Bu yüzden İslami düzen dışardaki kafir ve içerideki kadından oluşan iki tehditle karşı karşıyadır.⁵⁹ Bu meyanda kadın, hile ve düzenbazlıklara hatta şeytana yakın konumlandırılmıştır. Aklının kıt görülmesi, erkek için cinsel tehdit unsuru olması, kadının nerede düşünüldüğünü gösteren tanımlamalardır.⁶⁰

Diğer aksi görüşlere göre ise, kadının uğursuz, fitneci ya da şerli olduğunda dair anlayışların daha sonraları İslam kültürüne sokulmuş, hadis rivayetleri ile dinsel karaktere büründürülmüş damgalama biçimleridir. "Kadınların erkeklere göre aklen eksik olduğundan bahseden, cehennem halkının çoğunluğunu kadınların teşkil ettiğini ifade eden bu rivayetler, kökleri ta antik çağa uzanan, oradan Yahudi, Hristiyan ve İslam kültürlerine geçen bir zihniyetin ve anlayışın ürünüdür. Yani bu rivayetlerin kaynağı Kur'an ve Sünnet olmayıp, İslam öncesi kültürlerdir."⁶¹

Kadınların kamusal alandan tecrit edildiği, denetim altında tutulduğu ataerkil toplumlarda, örtük anlayış kadın cinselliğinin aktif olduğudur.⁶² Müslüman feminist Kasım Âmin, kadınların tecrit edilmesinin ve örtünmek zorunda bırakılmalarının mantığını ve cinsler arası ayrımın temellerini anlamaya çalışırken, kadınların cinsel dürtülerini erkeklerden daha iyi kontrol edebildikleri, dolayısıyla cinsler arası ayrımın kadınları değil, erkekleri korumak için bir araç olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶³

Bahsi geçen konuyla ilişkili olarak bir katılımcı, kadının fitne unsuru olarak tanıtılmasını, toplumun dizayn edilmesinin bir yolu olarak görmektedir. Sosyal olarak dezavantajlı konumda olan kadınları erkek için bir fitne objesi haline getirmek, eril tahakkümün kadını kontrol etmek için kullandığı bir argümandır:

⁵⁹ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 148.

⁶⁰ Aliye Çınar Köysüren, *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet* (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016).

⁶¹ Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 218.

⁶² Pınar İlkaracan(ed.), *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik, Bekâret ve Ataerki* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 37.

⁶³ Qasim Amin, *The Liberation of Women and The New Woman: Two Documents in the History of Egyptian Feminism- Softcover* (USA: The American University in Cairo Press, 2000), 64.

En başa gelmemiz gerekiyor kadın fitne midir? Kadınla ilgili rivayetlerin büyük bir kısmını peygamberin söylemediğini biliyoruz. Hz. Ayşe'nin kadınlarla ilgili rivayetlere çok büyük tepkileri var. Namaz kılarken kadın, köpek ve eşek namazın önünden geçerse namaz bozulur rivayeti mesela. Zamanla kadınlar geri planda bırakılmak isteniyor. Kadının toplumda söz sahibi olması demek dezavantajlı konumların ortadan kalkması demek. Arap mantalitesinde kadın çocuk ve köle dezavantajlı olarak görülüyor. Kadını susturursan aslında diğerlerini de susturmuş olursun çünkü kadın diğerlerinden daha güçlüdür. Kadını susturursan köleyi ve çocuğu da susturmuş olursun. Kadını toplumun dışına itersen ne yaparsın toplumu istediğin şekilde dizayn edebilirsin.⁶⁴

Kadınların sosyal hayatın akışı içerisinde, belli kalıplara sıkıştırılarak dizayn edilmeye çalışıldığı katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Kadınların kamunun dışına itilmesi ve bunun dinsel dayanaklarının oluşturulmaya çalışılması, erkek tahakkümünün kadınlar üzerindeki denetleyici gücünü göstermektedir. Kadınların kıt akıllı, uğursuz ve şer sembolü biçiminde tanımlanması, Müslüman erkeklerin erkekliklerini öğrenmede kilit öneme sahiptir. Kadınları, huzursuzlukların kökeni olarak gören rivayetlerin zayıf olduğu, İslam dininde böyle bir anlayışın olmadığı söylene bile aslında meselenin toplumsal karşılığının çok da böyle olmadığı ifade edilebilir. Araştırmada kadınların sosyal, siyasal ve gündelik hayatta ortaya çıkan birçok sorundan sorumlu tutulduğu görülmektedir: Bugün toplumsal olarak kadın yeri geldiğinde bir siyasi partinin başkanının değişmesine neden olabilecek kadar bir fitne olabilir. Günümüz dünyasında kadının vücudu erkeği tahrik etsin diye teşhir ediliyor. Artık neredeyse tıraş bıçağı reklamında bile kadın oynatılacak.⁶⁵

Kadınları baskın stratejilerle kamusal alının faaliyetlerinden uzak tutan erkek egemen anlayıştır. Hem dinsel hem de ataerkil normlarda, kadın için biçilen roller kadını özel alana hapseder. Kadın görüşmecilerin bu noktada egemen erkeklik düşüncesinden ayrıştığı söylenebilir. Nitekim kadının özü itibariyle fitne ve şer objesi olarak resmedilmesi, kadınların düşünce dünyasında erkekler tarafından kurgulanan bir eşitsizlik ve dışlayıcı tutum olarak yer edinmektedir. Bu yönüyle hegemonik erkeklikte kadın dışlanır, küçük ve hor görülür ve kötülüklerden sorumlu tutulur. Bütün bunlar erkeklere küçük yaştan itibaren öğretilir. Bu öğretinin Müslüman erkekler için dinsel bir temasının da yaratıldığı görülmektedir.

Kamusal /özel alan kapsamındaki tartışmaların merkezinde yer edinen diğer bir konu haremlik/selamlık ayrımıdır. İslam dininde kadın ve erkeğin mekânsal olarak aynı ortamda bulunmasının sınırları, haremlik/selamlık ayrımıyla belirlenmeye çalışılmaktadır. Kadın bedeni, cinselliği ile erkek için bir fitne sayılmakta, erkeğin kadının bedeninden ortaya çıkacak cinsel dürtülere uymasının önüne geçilmesi için böyle bir ayrıma gidildiği ifade edilmektedir. Böylece kadın erkek egemen yapının dışında tutulmak istenmektedir.

Haremlik selamlık denilen olaya çok katılan biri değilim. Genelde haremlik selamlık mantalitesinin sonraki dönemlerde kadını toplumsal hayatın dışında tutan kadını kamudan ayrı tutan aslında kamuyu kadından koruyan bir zihniyetin eseri olduğunu düşünüyorum. Kadın ve erkeğin aynı ortamda bulunmaması gibi bir şey söz konusu olamaz. Peygamber efendimizi zamanından kadın ve erkekler mescitte de beraberlerdi. Peygamber efendimiz sahabeyi kadınların mescide gelmekten yasaklamaktan men etmişti.⁶⁶

⁶⁴ K9, Kişisel Görüşme, 27 Kasım 2023.

⁶⁵ K10, Kişisel Görüşme, 29 Kasım 2023.

⁶⁶ K11, Kişisel Görüşme, 05 Aralık 2023.

Haremlik/selamlık ayrımıyla, kadınların dini ve sosyal hayatta mekânsal olarak erkek egemen dairenin dışında tutulmaktadır. İslam dininde yer alan bu anlayışın sadece kadına has bir sınırlama olmadığını düşünen katılımcı, erkeklerin de tesettürlerine dikkat etmesi gerektiğini ifade etmektedir:

“Mesela sadece kadın bedeninin sınırlandırılması değildir. Erkek de mahremi olmadığı bir kadının yanından tesettürüne riayet etmelidir. Tesettür önce erkeğedir. Mümin erkeklere söyle diye başlar ayet sonra kadına da diye devam eder. Tesettür noktasında da erkek ve kadının birlikte olduğu ortamlarda kadın ne kadar özen ve imtina gösteriyorsa erkek de o anlamda özen göstermesi gerekir.”⁶⁷

Dini mekanların eril hakimiyet altında olması, erkeklerin kendilerini kadınlardan üstün görmelerine sebep vermektedir. Bu meyanda araştırma bölgesinde kadınların özellikle cami cemaatinin dışlayıcı tavırlarına muhatap oldukları gözlemlenmektedir. Türkiye’de birçok caminin, abdest alma yerleri, şadırvanlar, namaz kılma bölümleri açısından eril bir dizayna sahip olduğu söylenebilir. Bu mekânsal tasarım, kadınlara buralarda erkekler kadar rahat kullanım fırsatı sunmamaktadır. Nitekim sahada yapılan görüşmelerde kadınların camiye erkekler kadar rahat kullanamadıkları ve zaman zaman ciddi polemikler yaşadıkları görülmüştür.

Ulu camideki yerimiz değiştirildi mesela. Hayatımdan beni en çok rahatsız eden durumlardan biridir. Kadın yerinin erkeklerden tarafından gasp edilerek kadınların bir caminin bir köşesine fırlatılması çok onur kırıcı bir hareketti. Gizli bir mobbinge açıkça yapılmayan bir mobbinge dönüştürüldü. İçten içe kadını kendilerinden daha aşağı görüyorlar. Çünkü bunlar muhafazakâr geleneksel kafalı erkekler.⁶⁸

Katılımcılardan toplanan veriler ışığında, erkeğin kamusal ibadet yerlerinde baskın bir rol oynadığı söylenebilir. Cami gibi toplu ibadet mekanlarında dışlayıcı bir tavırla karşı karşıya kalan kadınlar, eril egemenliğin dinsel sınırlarına maruz kalmaktadırlar. Kimi durumda erkekliğin sürdürücüsü/koruyucusu durumunda olabilen kadınların bu noktada dezavantajlı oldukları görülmektedir.

Cami benzeri ibadethanelerin eril egemen mekanlara dönüştürülmesi, erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünün bir tezahürüdür. Kadınların buralardaki varlığı, erkekler için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Erkek egemen düzende kadınlar ev içi alanda konumlandırılarak sosyal hayatta denetim altına tutulmaktadır. Erkekliğin öğrenilmesinde, kazanılmasında ve sürdürülmesinde hanesi altındaki kadınlardan sorumlu olan erkekler, kadının belli sınırlar dahilinde dini hayata karışmasını istemektedir. Kadının ikincil konumunu belirlemek ve kökleştirmek için bu isteklerini din temalı normlarla izah etmektedirler. Sonuç olarak kadın, erkek için cinsel baştan çıkarıcılık yönüyle fitne olabilmekte bu yüzden de kamusal alanın dışında tutulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca kadınlar, Müslüman erkeklerin cami vb. eril mekanlardaki tahakkümlerine maruz kalmakta, gündelik ve sosyal hayatın akışı içerisinde toplumsal cinsiyet algısının ve dinin temas ettiği mekanlarda erilliğin hakimiyetini sürdürmeye devam ettiği görülmektedir. Müslüman erkekler için ibadethane misyonu taşıyan camilerde kadın varlığının azlığı/dışlanmışlığı, onların cinsiyet algılarını etkilemekte, kadınlara dönük düşüncelerinde belirleyici rol oynamaktadır.

⁶⁷ K12, Kişisel Görüşme, 10 Aralık 2023.

⁶⁸ K13, Kişisel Görüşme, 14 Aralık 2023.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet ve din olgusunun eklemlendiği akademik alanda doldurulması gereken bazı boşluklar bulunmaktadır. Dindar erkekler ve kadınların cinsiyet algılarını irdeleyen saha çalışmalarının azlığı da dikkat çekmektedir. Spesifik olarak din olgusunun erillik ile ilişkisini inceleyen araştırmaların yeni yeni oluştuğunu söylemek mümkündür. Erkeklik bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak, erkeklerin sert, dayanıklı, cesaret gibi değerlerin içselleştirilmesiyle oluşan bir kimliktir. Erkeğin inançları, dinsel hak ve sorumlulukları cinsiyete dair kabulleri, dini argümanlar desteği sayesinde pekişebilir. Bu araştırma için de merak edilen şey, erkekliğin inşasında dinin rolü olmuştur. Erkekliğin İslam dinindeki tasniflerinin, kadınlar tarafından nasıl anlaşıldığı, kadınların sosyal yaşamlarında nasıl karşılık bulduğunu, kadınların ezilmişlik ve dışlanmışlıklarında erkeklik-din ilişkisinin nasıl bir rol oynadığını sorgulayan bu araştırma, sahada toplanan veriler ışığında bazı sonuçlar çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çalışmanın yürütüldüğü şehirde Müslüman erkeklerle (imamlar, müftüler, cami cemaati vb.) temas halinde olabilecek bir iş yapan kadın Kur'an kursu öğreticilerinin, erkeklik algılarına dair bazı verilere ulaşmaktadır.

Sahada yapılan görüşmeler neticesinde, kadın öğreticilerin erkeklere dönük feminist bir yaklaşıma sahip olmadıkları söylenebilir. Erkekler hakkında konuşurken, erkekleri tanımlarken ya da erkeklerin kadınları dışladığı tutum ve davranışlar tartışılırken dahi, feminist ideolojinin tanımlamalarına yer verilmediği görülmektedir. Hatta birçok noktada ataerkillik ve eril egemen düşünceyle örtüşen veya yakın olan bazı söylemlere sahip oldukları ifade edilebilir. Erkekliğin öğrenilmesinde, sürdürülmesinde ve pekiştirilmesinde dinin rolüne atıflar yapıldığı, İslam dininin sahip olduğu bazı inanç ve uygulamaların erkek için ideal bir cinsiyet biçimi olduğu zikredilmektedir. Kadınların sosyal dezavantajları noktasında tartışılan din temalı; kadının fitne unsuru olması, aklının kıt olması, erkekten sonra erkeğin bir parçasından yaratılması, fiziksel kusur ve eksikliklerinin olması vb. meselelerde, ataerkil örüntüye ve hegemonik erkeklik düşüncesine ivme kazandırabilecek açıklamaların olduğu dikkat çekmektedir.

İslam düşüncesindeki hâkim Sünni paradigmanın toplumsal cinsiyeti yorumlama biçimi ve toplumda konumlandırması, Müslüman erkekler üzerinde etkin bir işlev görmektedir. Genel anlamda tüm insanlar için muhtemel bir durum olan akıl eksikliği gibi zayıflıklar, İslam geleneğindeki bazı rivayetlerde kadınlara mahsus türsel bir özellik olarak tanımlanmaktadır. Araştırmada yaratılış ve erkeğin kavvam oluşu konusundaki yorumların satır aralarında erkeğin fiziksel gücü ön plana çıkarılmaktadır. Kadının fitne objesi olarak tanımlandığı rivayetler hakkındaki tartışmalarda da kadının yaratılış özü olarak fitne olmasa dahi erkek için cezbedici bir yönünün olduğu vurgulanmaktadır. Kadınlardaki bu düşüncelerin oluşmasında Müslüman erkeklerin sahip olduğu erkeklik algısının önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Çünkü erkek için kadın eksiktir, güçsüzdür, duygusaldır, uğursuzdur. Tasvir edilen bu zayıflıklar kadının fitraten eksik yaratıldığının göstergesi olarak sunulmaktadır. Bu yüzden kadın sosyal haklar ve sorumluluklar açısından erkekten daha geridedir. Bu da cinsel eşitsizlik tartışmalarını beraberinde getirmektedir.

Toplumsal cinsiyet ve erkeklik çalışmalarının büyük çoğunluğunda cinsel eşitsizlik kadının biyolojik olarak aşağıda olduğu inancından kaynaklanır. Bunu Batı kültürü özelinde yapılan araştırmalarda da görmek mümkündür. Ancak bu araştırmada, diğer sonuçların tam aksine cinsiyet eşitsizliğinin, kadının

erkek için güçlü bir tehlike olduğu varsayımına dayandığı sonucu çıkarılmıştır. Nitekim İslamiyet'te kadının cinselliğinden ötürü bir tehlike olarak görülmesi örtünme emrinin baş gerekçesi şeklinde açıklanmaktadır. Bu yüzden kadın toplumsal huzursuzlukların sorumlusudur. Katılımcıların hiçbiri kadını türsel olarak bir fitne/şer/kötülük objesi olarak tasvir etmemiştir. Ancak zaman zaman kadının erkek için baştan çıkarabilecek yönünden bahsedilmiş, erkek için fitne olabileceği zikredilmiştir. Bu meyanda hâkim ataerkil örüntüyle tıpa tıpa aynı yaklaşıma sahip olunmasa da katılımcılar, kadının aktif cinselliğini kabul etmişlerdir.

Bu bahiste elde edilen diğer bir sonuç, kadınların kıt akıllı, uğursuz ve şer sembolü biçimindeki tarif edilmesinin eril egemen söylemin bir yansıması şeklinde zikredilmesidir. Bu da onların kadınları belli kalıplara sıkıştırılarak dizayn edilmeye çalışıldıklarının farkında olduklarını göstermektedir. Müslüman erkekler, sosyal olarak dezavantajlı konumda olan kadınları erkek için bir fitne objesi haline getirerek, eril tahakkümlerini pekiştirmektedirler. Bu araştırma, kadınlar için kullanılan ataerkil kökenli ve olumsuz etiket/damgaların erkekliğin öğretilmesindeki rolünü öne çıkarmaktadır. Nitekim sahada erkek egemen düşüncenin kadınlar üzerindeki hegemonyası da net bir şekilde görünmektedir.

Kadın Kur'an kursu öğreticilerine göre erkek adam aile revidir ve evi geçindirmekle sorumludur. İslam dini de bu görevi erkeğe vermektedir. Yanı sıra hegemonik erkeklik biçiminde, erkeklerin erkekliğini kazanması ve sürdürmesinde ailesinin geçimini sağlayacak bir iş sahibi olması gerektiği vurgulanmaktadır. İslami söylemde kavvamlığın erkeğin ekonomik gücüyle ilintili bir biçimde tasvir edilmesi de bu anlayışı destekler niteliktedir. Katılımcıların erkeklik algılarında öne çıkan diğer bir anlayış, erkeklerin fiziksel olarak daha güçlü yaratıldığıdır. Bu meyanda yaratılış hakkındaki görüşmelerde kadının duygusal, nazik, kırılğan vb. karakteristik bir yapıya sahip olduğunun altı çizilmektedir. Bunun cinsiyet eşitsizliğine bazı yönleriyle dinsel bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Çünkü yaratılış anlatısındaki dinsel temalara atıflar yapılarak, kadını ikincil bir duruma düşürmekte, erkeği kadından üstün hale getirerek eşitsizlik algısını güçlendirmektedir.

Kadınların tarlaya benzetildiği dini söylemin yorumlanmasında, kadının doğurganlığı vurgulanmaktadır. Ayrıca ayette kullanılan benzetmenin erkeğin kadınla/eşiyle cinsel birleşme esnasında dilediği gibi yakınlaşma yetkisine işaret ettiğinin altı çizilmektedir. Erkeğin kadın karşısındaki konumunu güçlendiren ve kadını edilgen duruma düşüren tohum/toprak metaforunun bu şekilde yorumlanması, kadınların erkeklik algısında ataerkil örüntüyle benzer yaklaşımların olduğu söylenebilir. Ataerkil örüntüde kadını bedeni dışıl bir madde ile özdeşleştirilip yaratıcılıktan yoksun bırakılır. Böylece edilgen kimliğe bürünen kadın, erkeğin tahakkümündeki bir meta olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla katılımcıların düşünce dünyalarında egemen erkeklik algılarının yer edindiği ifade edilebilir.

Nihai olarak, ataerkil ağ sisteminde ve hegemonik erkeklik düşüncesinde erkek, kadından daha üstün yaratılan bir varlıktır. Erkek, ev içi alanda ekonomik gücüyle aile reisi konumundadır. Bu konumuyla kadını denetleme yetkisine sahiptir. Kadının cinsel baştan çıkarıcılığı erkek için fitnedir. Kadın bu yönüyle sosyal olumsuzluklardan sorumludur. Kadının eğri kaburga kemiğinden yaratılması, narin, duygusal, kırılğan yapısına atıflar yapılması, kadın-erkek eşitsizliğini, kadının ikincil statüsünü pekiştirmektedir. Sahada elde edilen veriler, erkekliğin kadınlar üzerindeki hegemonyasının varlığını ispatlamaktadır.

EK-1 GÖRÜŞME YAPILAN KATILIMCILAR

MESLEK/GÖREVİ	Yaşı	Medeni Durumu	Eğitim Durumu
Kadın Kur'an Öğreticisi	30	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	42	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	60	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	52	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	38	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	43	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	40	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	45	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	52	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	31	Bekar	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	38	Bekar	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	54	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	60	Evli	Ön Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	30	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	47	Evli	Ön Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	43	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	44	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	35	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	36	Evli	Lisans Mezunu
Kadın Kur'an Öğreticisi	45	Evli	Ön Lisans Mezunu

Kaynakça

- Ali, Kecia. *Cinsel Ahlak ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Amin, Qasim. *The Liberation of Women and The New Woman: Two Documents in the History of Egyptian Feminism - Softcover*. USA: The American University in Cairo Press, 2000.
- Atay, Tayfun. "Erkeklik En Çok Erkeği Ezer". *Toplum Bilim* 101 (2004), 11-30.
- Ateş, Ali Osman. *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Boyd, Stephen Blake vd. *Redeeming Men: Religion and Masculinities*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1996.
- Butler, Judith. *Cinsiyet Belası Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. çev. Başak Ertür. Metis Yayınları, 2019.
- Creswell, J.W. *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. New York: Sage Publications, 2007.
- Çınar, Aliye Köysüren. *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Sentez Yayınları, 2016.
- Delaney, Carol. *Tohum ve Toprak*. çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmâîl bin İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahih-i Buhârî*, nşr. Hanifi Akın. 1. Cilt. İstanbul: Çelik Yayınevi, 1. Basım, 2017.
- Erdoğan, İlker (ed.). *Medya'da Hegemonik Erkeklik ve Temsil*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Fidan, Hafsa. *Kur'an'da Kadın İmgesi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2006.
- Flick, Uwe. *An Introduction To Qualitative Research*. New York: Sage Publications, 2014.

- Furseth, Inger - Repstad, Pal. *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. çev. İhsan Çapcıoğlu- Halil Aydınalp. Sivas: Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2011.
- Gerami, Shahn. *Islamist Masculinity and Muslim Masculinities*. ed. Kimmel S. Michael. New York: Sage Publications, 2005.
- Göle, Nilüfer. *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Habermas, Jürgen. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. çev. Mithat Sancar- Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Harris, Colette. "Masculinities and Religion in Kaduna, Nigeria: A Struggle for Continuity at a Time of Change". *Religion and Gender* 2/2 (2012), 207-230.
- İlkkaracan, Pınar(ed.). *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik, Bekâret ve Ataerki*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. çev. Aksu Bora. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Karslı, Halil İbrahim. *Kur'an Yorumlarında Kadın*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/4 (1997), 271-283.
- Köse, Elifhan. *Sessizliği Söylemek*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kur'an Yolu. Erişim 06 Haziran 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Lahoucine, Quzgane. *Islamic Masculinities (Global Masculinities)*. London: Zed Books, 2006.
- Liamputtong, Pranee. *Qualitative Research Methods*. London: Oxford University Press, 2013.
- Manen, Max Van. "Phenomenology of Practice". *Phenomenology & Practice* 1/1 (2007), 11-30.
- Maral, Erol. "İktidar, Erkeklik ve Teknoloji". *Toplum Bilim Dergisi* 101 (2004), 127-143.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü. 1. Baskı, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999.
- Okutan, Birsan Banu. *Erillik ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Özdemir, Hacı. "Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı: Bir Alan Araştırması". *Asya'dan Avrupa'ya Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (2019), 90-107.
- Özsoy, Ömer. "Çağdaş Kur'an(lar) Üretimi Üzerine Karı Dövme Olgusu Bağlamında". *İslamiyat: Üç Aylık Araştırma Dergisi* 5/1 (2002), 111-125.
- Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research*. New York: Sage Publications, 2005.
- Sancar, Serpil. *Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Selek, Pınar. *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Sondy, Amanullah. *The Crisis of Islamic Masculinities*. London: Bloomsbury Publisher, 2015.
- Şimşek, Hasan - Yıldırım, Ali. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.
- Terrance, Real. *Erkekler Ağlamaz*. çev. Zerrin Kortukcuoğlu. İstanbul: Kuraldışı Yayınevi, 2004.
- Topçu, Şenol. *1980 Sonrası Türk Öyküsünde Erkek ve Erkeklik Olgusu*. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Yavuz, Şahide. "Ataerki Egemen Erkeklik Değerlerinin Üretiminde Kadınların Rolü: Trabzon Örneği". *Fe Dergi* 7/1 (2015), 117-130.